

ПРЕДИ ДА ЗАПОЧНЕ БЪДЕЩЕТО

БОЖИДАР КУНЧЕВ

На гърба на снимката, която си направихме в неговата стая, Иван Пейчев се подписа и после добави с разкривения си почерк: „И главно да не ме забравяш.“ Човешката памет е несигурно нещо, но тя наистина притежава удивителната способност да съхранява необикновеното. Иван Пейчев беше необикновена личност, вече толкова години споменът за него пулсира в моето съзнание. Уверен съм, че така ще бъде и занапред.

Случаят ме среща с поета в една от неговите последни есени. В цялото му творчество есента се радва на постоянно присъствие, от което разбираме за най-същностното в душевната нагласа на Пейчев. Влюбен до болка в есенните здрачове, поетът непрекъснато пишеше за тях. Те изразяваха най-добре вътрешните, деликатните измерения на вродената му мечтателност. Иван Пейчев потъваше в светлата меланхолия на тия здрачове. Те му помагаша да се доближи до себе си и той боготвореше есента, която им беше дала живот. Поетът я беше издигнал до равнището на първостепенна метафора, в чиято територия се разполагаха неговите съкровени мисли и чувства. Разгърнете страниците на „Далечно плаване“ и „Лаконично небе“, за да си припомните какво беше есента за Иван Пейчев. Неслучайно той нарече една от стихосбирките си „Есен на брега“, а пиесата, която му донесе най-високата българска награда, се казва „Всяка есенна вечер“. Иван Пейчев споменаваеше, че хората имали всичките сезони, а той си имал само есента. Като пресъздаваше в лириката си нейната тъжна и мъдра царственост, той изповядваше, че всяко постигнато щастие е навярно само краткотрайна победа на илюзията. Интимните му стихове бяха опит да ни се внуши, че нашите ръце не могат да задържат хубавото. Като пресътворяваше многозначния образ на есента, Иван Пейчев изразяваше чувството си, че нашите стремления към чистия свят отвъд баналното приличат на есента. Родени като нея върху граничната бразда, разделяща царството на топлината от царството на ледения мраз, те бързо се превръщат в спомени, а после от спомените се раждат нови стремления. И това продължава до часа, в който настъпва умората. Когато тя възвести своята победа в живота на Иван Пейчев, поетът намрази есента. Той беше откровен, за да ми признае крушението си, а неговата храброст му беше позволила да го признае досега преди това и пред себе си. В здрача на есента трептах и крилата на измъчващата го носталгия по времето на драматичната му младост. Единственото свое стихотворение, което Пейчев ми прочете няколко пъти, защото го обичаше много, е „Двете пехотни роти“. Стихотворението е на антифашистка тема, интонациите му са елегично-трагични, а там, където усещаме полъха на надеждата, поетът призовава отново любимата си есен. Един уморен есенен дъжд ни кара да се замислим за свободата и за всички, които се бореха за нея. А ка-

то разговаряхме за пиесите му, Иван Пейчев ми каза, че „винаги, когато се срещнат двама души и се тревожат не за себе си, а за съдбата на своя народ, е „всяка есенна вечер“. Сред причините, поради които поетът обичаше есента, ще спомена изрично за нейната „мъдра алчност“. И с тая мъдра алчност есента му беше грабнала сърцето. Есента, която му оставяше „дълги часове за размишления“ („Пладне в Несебър“). Като мечтателна натура Иван Пейчев беше защищавал непрекъснато своето право на самотен размисъл за същината на живота. В мрака на шуменските есени той „чуваше“ понякога скръбните камбани на Нотър Дам. В ония „часове за размишления“ Иван Пейчев се е пренасял на парижките барикади, за да бъде бодър по улиците на Шумен („Париж“). В такива часове, но много по-късно, поетът е мълвял „странните названия/Баб—Ел—Мандеб, Валпарайзо, Гваделупа“. Той ги е възприемал „като закланения“, „в които се откриваше света/ без разстояния, без граници!“ („Далечно плаване“).

В оная далечна есен на първата ни среща, озарен от красивото безмълвие на неговата неподражаема артистичност, аз почувствувах мощта на едно човешко и творческо безкористие. И узнах, че неговите синоними са „всеотдайност“, „обреченост“ и „неподкупност“. Иван Пейчев ми сподели тогава нещо, в което беше вярвал през всичките си години: „Ние не можем без поезия. Ако тя изчезне, това би опровергало самите нас. Защото животът би обеднял. Аз не мога да си представя един свят без поезия.“ Това са думи на роден поет, който в буквалния смисъл беше избрал изкуството за своя единствена съдба. Потвърдили са го всички, които познаваха Пейчев. Малко след смъртта му Божидар Божилов написа в „Народна култура“: „Имаше нещо трогателно в тази негова незаинтересованост към битовото самоуреждане, във всеотдайното му служене на словото, на поезията“¹. Замесен от тестото на ония поети, които превръщат и личния си живот в една въздействаща неповторимост, Пейчев притежава силно обаяние. Поетът извървя своя житейски и творчески път, окрилен от поривите на търсещ и намиращ дух. Иван Пейчев беше брониран с доспехите на морален стоицизъм, който не остарява.

На поетическото поприще излизат нови имена. Като следват ритъма на нашето време, погълнати от своя устрем да стигнат до заветния собствен периметър в литературата, те забравят понякога да се обърнат назад. А колко хубави уроци по живот и поезия са в миналото. Един такъв урок е съдбата на Иван Пейчев.

Здравко Петров, който написа проникновени страници за творчеството на поета, веднъж изрази едно опасение: „Отсега нататък за него ще се пишат дисертации. А може би това ще убие нещо от живата душа на неговата личност, която расна на границите на две епохи, която бе закръмена в борба с ретроградността, фашизма, насилието.“² Аз не пиша дисертация, но защо да скривам страха си. Целта, която преследвам, е трудна за постигане, защото човекът Иван Пейчев беше сложна даденост, а доста сложен беше и неговият път в изкуството. Много съм размишлявал за тая сложност и трябваше да изминам години от смъртта на поета, за да се опитам с предимствата на дистанцията да потърся нужните отговори.

Беше в първите дни на септември. Трябваше да направя интервю за „Студентска трибуна“, където работех. Уговорихме се по телефона и още същия ден пристъпих прага на неговия дом. Дългата му бяла коса и лицето му на духовен аристократ приковаха начаса моя поглед. Тогава не знаех за идващите вечери, които щях да прекарам с Иван Пейчев. Но след първите му реплики

¹ Б. Божилов. Боец на революцията. — Нар. култура, бр. 29, 17 юли 1976.

² З. Петров. В далечно плаване. — Нар. култура, бр. 51, 18 дек. 1976.

очите ми се затвориха за делничното в тоя дом. Занапред право на свръхчувствителност щяха да имат само душата и сърцето ми.

Хората, които са го посещавали, си спомнят за необичайната скромност на голямата стая, където преминаха последните му години. Дългият миндер, на който Пейчев пушеше непрекъснато и разговаряше с гостите, стои и досега непокътнат. На стената зад миндера висеше ловджийска пушка, която му бяха подарили в чужбина. В нейната компания се намираше някакъв старинен нож. Съвсем наблизко трупаше поредните дни на своята дълговечност една потъмняла икона. На същата стена, окачена на гвоздей, привличаше вниманието и вехта капитанска шапка. Навярно тя беше същата, за която Иван Пейчев казваше в едно стихотворение:

Тя не може да върне
норд-оста,
тя не може да върне
ни едно пътешествие
в разгроменото старо
сърце на своя жесток притежател.

(„Капитанската шапка скърби . . .“)

Имаше и книги, но те не бяха в нужното количество, за да убедят случайния пришелец, че в стаята живее човек на изкуството. Животът му беше попречил да натрупа голяма библиотека, но да казвам ли, че Иван Пейчев беше прочел хиляди томове.

Аз не съм престанал да ходя в неговия дом. Изминалите години не промениха стаята на поета. Само капитанската шапка изчезна някъде, но то беше още по времето на живия Пейчев. Сега в стаята му играят неговите внуци, а вечерно време, когато ми се прииска да видя Анна, жената на Иван Пейчев, аз пристъпвам прага на стаята и ние започваме разговор сред безмълвното присъствие на пушката и оня старинен нож . . .

Разбира се, че от интервюто него ден не излезе нищо. Трудно се правят подобни работи с неконвенционални хора. Но дали защото му допаднах с моята възторженост, или защото напоследък все по-малко хора идваха у тях, както ми призна своевременно, като си тръгвах, той ме помоли да го навестявам. Поласкан и трогнат, покорен и извисен, аз смутолех едно „довиждане“. Така започнаха нашите срещи, които всеки път бяха различни. След всяко идване чувствах как вратите към неговия свят все повече се разтваряха. Иван Пейчев не беше многословен, но малкото, което говореше, се отличавахе с дълбока изповедност. Хванал ме за ръка, той пристъпваше бавно по извървените пътища на своята участ. Мъчителен и труден беше тоя обратен път . . .

Мнозина са твърдели, че корените, от които води началото си по-сетнешната чувствителност на един поет, на един писател, се намират в детството и най-ранната младост. И аз допускам, че е така, въпреки че цялостното формиране на една душевна нагласа, да не говорим пък за едно мировъзрение, е процес, който отнема доста повече години. Аз го попитах дали намира нещо в живота си, предпоставило специфичното в неговия път на човек и творец. Иван Пейчев ми отвърна: „Аз съм бил извън семейството си. Гледаше ме баба. И веднъж ме заведе на сватба. Аз с всичките деца се провирам между хората. Един подофицер стъпи на крака ми. Изкрещях аз . . . След три месеца кракът ми почна да се извива. И започна някаква жестокост . . . Почнаха да ме водят по разни лекари. Години наред не можех да вървя. Искяха да ми режат крака.“

Осакатял съм, тътрел съм се като пребит . . . Може би това.“ Приведеният факт заема съществено място сред моите предположения. Но той не претен-

дира за водещо място в безспорната драма, каквато са най-ранните години на Пейчев. Трябва да се позовем и на изобщо нерадостното детство на поета, израснал в обкръжението на суров баща. По професия строителен предприемач, старият Пейчев няма да се обърне никога към своя син с необходимото внимание. Характерът му е бил труден, навярно не се е досещал, че децата си искат своето. Десетки години по-късно, когато Иван Пейчев е спокоен вече от славата, бащата смятал, че на сина не му е провървяло в живота. Въпрос на тесногърдие или на прекалено остарели представи за човека на изкуството. Лишен от бащината топлина, Иван Пейчев е изпитал студения полъх на самотата. Колкото до майка му, тя е била нежен и състрадателен човек. Тя присъствуваше понякога на нашите разговори и от нея научих доста за Пейчев и за размирното му юношество. Престарялата му майка разказваше за обиските на полицията, която търсела нелегални материали и оръжие. Непохабената ѝ памет възстанови една любопитна подробност, за която и Пейчев май не си спомняше. При едно поредно тършуване Иван Пейчев успял да скрие в последния момент някаква бомба в престилката на баба си. От майка му разбрах подробности и за неговите патила, след като го изключили „завинаги“ от гимназията, тъй като бил член на стачния комитет. На въпроса ми за целта на ученическата стачка Пейчев отвърна, че протестирали срещу високите такси и срещу поведението на някои фашистувачи учители. И един факт, отнасящ се до края на прогимназиалните години. Майка му спомена за парите и часовника, с които нейният син бил награден за отличния си успех. От парите Иван Пейчев се отказал в полза на трапезарията за бедните ученици. В гимназията обаче го записали след уговорки, защото поведението му било много лошо. Стигаме до един важен извод. Прочел още на шестгодишна възраст „Под игото“ и „Илиадата“, а през следващите години изгълтал на един дъх стотици други книги, Иван Пейчев бил прекалено буен. Зад тая външна агресивност на характера му са били неговите пориви по съкровено, от което са го лишили. Допускам, че е било така, имайки предвид споделеното от неговата майка и от Анна Пейчева. Пък и сам поетът ми разказа: „Човек има една костенурка, която той убива . . . Имах една малка такава костенурка . . . И са се събрали тия махленски деца, аз, като пораснах, ги биех редовно . . . Питаха ме за какво ми е тази костенурка. А аз нямах нищо освен тази малка костенурка, която ми беше подарил един. И аз взех един камък и я убих . . . Тя вървеше с мене и аз с нея. Мене направо ме обвиниха в жестокост и сигурно съм бил жесток . . . Някак си криво ми е сега. И си спомням това животно, което дори и гласа ми познаваше . . .“ Децата са му викали „куцото Ване“, а ние знаем колко е чувствително сърцето на човек, наказан несправедливо от съдбата. Няма значение, че тук случаят ни среща с невръстно дете. С една вродена чувствителност, която според Анна Пейчева е наследена от майка му, той е отреагирал по свой начин. Преследван от самотата, която в детските му години е била прогонена за малко от костенурката, с независимо поведение, което ще го направи неприемлив, даже непоносим в очите на мнозинството, Иван Пейчев вкусил отрано горчивите зальци на живота. На хора с чувствителност, която се оплъчва срещу баналното и пошлото, винаги е било трудно. В едно ранно стихотворение, озаглавено „Досада“, Иван Пейчев пише: „Досадно е да си клиент на глупостта на хората“. Но ако там поетът изразява твърде меко болката, с която е живял през младостта си, години по-късно, на въпроса ми дали е съхранил в паметта си някакво изключително приключение, той отговори: „Приключение? Имаше само една трагедия, която всеки притежаваше.“ Малко след това поетът заговори за Вутимски и неговата неописуема драма. Споменах за Вутимски и се сещах за раздвоеното, което му е било присъщо. Раздвоеността, в което се преплитат мечтанията на един светъл дух и възпиращите си-

ли на свръхчувствителност, причинила в крайна сметка резигнацията на поета. Не искам да кажа, че същото раздвоение е било присъщо на Иван Пейчев, защото фактите биха ме опровергали. Тук имам предвид неизменната му „вълча“ омраза към фашизма, конкретните прояви на собствената му обвързаност с борбата за по-справедлив строй и най-вече обстоятелствата, при които Пейчев посрещна Девети септември. И все пак черти на това раздвоение са присъщи на младия поет, както са присъщи и на други от поколението на 40-те години. Те се обуславят от сложния характер на социалните и духовните обстоятелства, които формират облика на поколението. А тия обстоятелства са драматичната напрегнатост на предвоенното време, по-сетнешната бруталност на буржоазния ред, едновременното чувство за абсурдността на епохата и за това, че тя трябва да си отиде час по-скоро. Но да не пропуснем и епизодичните състояния на умора, на объркване, на известна нерешителност, предпоставени от неукрепналия кураж у младите поети и от извънредно дълбокото им навлизане в чистия свят на литературата. Тия млади хора са нямали още сериозен революционен опит. Но и когато го придобиват, поетичното, а следователно и често пъти разминаващото се с нуждите на времето, като че ли продължава да преобладава в душите им. В тая връзка Иван Пейчев ми беше казал за автора на „Моторни песни“: „Вапцаров — той беше може би единствен от нас, който знаеше точно какво иска. Той беше най-ясен.“ В същия план ще се позова и на друго свидетелство.

Почитателите на апокрифния Иван Пейчев, а пък аз го наричам в момента „апокрифен“, защото немалко от ранните му стихотворения не са печатани в книгите му, знаят за неговата „Приказка за грош“. Пейчев си спомняше за нея:

„Приказка за грош“ е писано през 1941 г. Бях в Шумен. Занимавах се с една огромна самотност, ако самотността е някакво занимание. И не знам защо представата за моя роден град е свързана с един млъчалив дъжд, разкаляни улици . . . Не мога да си представя да съм виждал някакъв стражар, който да не е грозен. Специален подбор правеха. Сякаш тая жестока действителност грубо нахълтваше.

А и затымнението. Като че ли светлината беше забранена. Направо беше забранена. Просто бях уверен, че в света нямаше място за светлина. И най-малката ивица от светлина предизвикваше стражарската свирка. Свирки и груби резове „Светлината!“

Защо не съм отразил това нещо? Беше ме обзело едно такова чувство на безсилие. Струваше ми се просто. . . няма, не е възможно за човека да въздействува с каквато и да било поезия, с каквото и да е друго освен с куршуми върху тая действителност.

Аз не съм искал да публикувам това стихотворение . . . След туй съм се мъчил да го оправям. Не върви. Какво да го оправям?“

Поезията, това е най-страшното нещо. Че тя се превръща в документ, а много често и в обвинителен акт. Не можеш да кажеш: ама това аз съм го писал просто при такива обстоятелства, или за себе си съм го писал. Всяко оправдание при тия случаи с обстоятелства, с каквото и да е било, има само едно определение — страх“. Споделеното не се нуждае от коментар. Само ще посоча, че то хвърля светлина и върху същностни измерения от облика на късния Пейчев. Тая болка, напираша от неговите думи, съжалението, че понякога е бил обхванат от умора и безсилие, за да пише стихотворение като „Приказка за грош“, усещах у поета и при други разговори. Без да преувеличавам, бих изтъкнал, че тя въобще е присъща на Пейчев през годините, които го отдалечаваха от съпротивата. Тя беше повод и за появата на книгата му „Знамената са гневни“ (1973), в която поетът казваше:

С колко много срам
живя между мъртвите
приятели
с една надежда,
че са ме забравили,
с една надежда,
че са ми простили . . .

(„Не мога да живея . . .“)

Такава изповед не може да бъде поза. Само безпределно честният, който е останал неподвластен на житейските примамки, може да я промълви. Иван Пейчев не се поддаде, прегърнал неизменната тревога, че несъвършеният човек е винаги заплашван. Веднъж, когато забравя за безкористното на загиналите. Друг път, когато доброволно е приел властта на „стадионите, /които плюят семки“ („Преследван от резкия звън на трамваите“). И винаги, когато обърне гръб на своята изначална, вродена поетичност, която според един философ е присъща на човешкия род.

Иван Пейчев пише в есето си „Улицата на нашата младост“: „Има нещо и радостно, и тъжно в минутите на завръщането в родния край.“³ И той е дълбоко прав, но родният край е бил през целия му живот спомен за една незараснала рана, за голяма мъка. В книгата си „Моят свят“ Здравко Петров разказва за някогашния Шумен и пресъздава с впечатляваща автентичност атмосферата, в която се формира Пейчев. Любопитно е да узнаем за своеобразните трансформации на епохата в аспекта на провинциалното. Изкушавам се да цитирам подробно автора на книгата, но ще се позова само на трагичния случай с „курсистките“ от Учителския институт: „Това са няколко души . . ., антифашисти и конспиратори, заподозрени от агентите на I отделение при Министерството на войната и удушени с връв в майските дни на 1933 г. в една местност край града.“⁴ Споменатият случай е последван от „бял терор, инспириран от цанковистките щабове“⁵. Иван Пейчев, който е бил на 17 години, останал потресен от жестокото убийство. Слушал съм го да си припомня с незагълъхнал гняв за изстъпленията. Те са допринесли за идейното му израстване. Те са предпоставка да го видят на Девети септември с червена лента на ръката, на пост пред завзетото полицейско управление. Идеите, които са го възпитали, ще подхранват до края на живота му неговата органическа нетърпимост към насилието. Но тая нетърпимост се подхранваше и от вроденото му чувство за хармония и справедливост. Късната му лирика, в която усещаме елегични интонации, е плод и на категоричното му нежелание да се примири с провокациите на живота, ерозиращи нравственото, красивото, истинното в човешките взаимоотношения. На своята поезия Иван Пейчев гледаше като на усилие, с което искаше да защитава човешкото достойнство. Още при първата ни среща той определи поезията като „щит срещу насилието“. И бързо прибави, че „насилие е всичко това, което отрича или убива свободата на човека. . .“. Той възприемаше като насилие унифицирането на човешкото поведение, на вкусовете и мечтите. Баналното го измъчваше, еднаквото му носеше страдания. Той говореше: „Нали си виждал английска ливада? Подстригана с машинка, няма по-високо, няма по-ниско. Всичко е равно, красиво. Но равно!“ Той възприемаше като насилие и проявите на догматизъм, на шаблонност. Пейчев ненавиждаше хората, които отстояват съмнителната правда на един канон. Веднъж се заприказвахме за Фройд и поетът каза: „Има известни от-

³ Литературен фронт, бр. 2, 13 дек. 1955.

⁴ З. Петров. Моят свят. Варна, 1980, с. 74.

⁵ Пак там, с. 75.

крития, които никой не може да оспори. Но това, че неговите ученици и наследници смятат, че всичко се свежда до Едиповия комплекс?! Не! Животът е много по-сложна история. Не трябва от Фройд да се прави схема, а точно така се получава с някои големи научни постижения. Всеки простак се мъчи от великото да направи схема, която му е абсолютно ясна. А не се ползува от откритието, за да се доразвие откритието. Напротив, той го замразява и си прави схемата.“ По сходен повод Пейчев отбелязва: „Никой не говори абсолютни мисли, освен манияците.“

И през своята младост, и по-късно, когато главата му беше побеляла, поетът изпитваше страх да не се загуби близостта между хората. За него убийствата в Шумен бяха израз на класова омраза, на социално насилие. Но те бяха и тотално унищожаване на човешката близост. Огорчен от поведението на приятели, които се бяха оеснафили и нямаха време за него, поетът отваряше дума за отчуждението. Но той се пазеше от крайните обобщения, за да въздъхне, че „все още не се е загубило най-важното — човешката близост“. Изолиран от години в стаята си, а това оказваше въздействие върху неговите мисли и чувства, Пейчев не беше чужд понякога и на песимизма. Той не пестеше тъжните си думи за хората, чиято склонност към лекия и приятен живот все повече нараствала. И това било за сметка на духовното. Иван Пейчев казваше: „Единственото, което мога да правя, е да се държа като почтен човек“. Красивото му лице помръкваше, огромна печал затваряше очите му и пред мен заставаха сякаш някой друг, който с нищо не напомняше за бохемата от легендите. Вярвал съм му винаги, но тая печал ме преобразяваше, за да го усетя още по-истинен. И аз чувствавах, че пред мен седи истински поет. Скръбните му часове, които ме научиха много, някак си ме накараха да мисля, че понятието „голям поет“ е относително. Но другото понятие, което се представя от думите „истински поет“, е съвършено различно. За да бъдеш такъв, може да не си написал и два реда, но трябва да излъчваш едно сияние, което да смущава нежно другите, да ги вълнува и преобразява. За щастие Иван Пейчев написа и хубава лирика. Но аз говорех за тъгата на поета, за онова, което го плашеше, защото сърцето му беше преизпълнено с обич към човека. Веднъж Иван Пейчев ми рече: „Има хора, дето работят в клозета. Кажй ми как съществуват . . . И тия хора са доволни сигурно. Това е една хубава работа според тях. Не е унизителна, обикновена човешка работа е. Но има нещо . . . Тогаз нямаше нужда от тая хилядолетна борба. . . Дори, ако го погледнеш от гледище на еволюцията, защо човешкият тип се усъвършенствува — в края на краищата да отваряш вратата на клозета. Той е толкова сложен биотип.“

Тоя Иван Пейчев, когото познавах, малко се беше променил от времето на своята младост. Тогава не можех да го твърдя, но през годините след неговата смърт аз не само си спомнях, но и проучавах. В „Слово за Иван Пейчев“ един от големите му приятели споделя: „Аз се плаша — и кой има смелостта да дешифрира живота на поета.“⁶ Убеден съм, че критикът трябва да има тая смелост. Но като се опитва, нека да не забравя ония стародавни думи: „Истината и само истината!“ В случая с Иван Пейчев те са абсолютно задължителни. Заради една легенда, която му навреди доста. И защото истинският поет не търпи друго отношение.

Един обратен път също не може без своите отклонения. Сега ги изоставям и се връщам в Шумен, какъвто го описва Иван Пейчев: „Твоите ненаситни, любознателни очи поглъщат всичко: лекия тръс на червеникавите, сякаш лакирани коне, люляковия дим от цигарата на господина, настанен удобно в

⁶ Христо Фотев. Слово за Иван Пейчев. — В: Море. Литературно-художествен алманах. Бургас, 1981, кн. 2, с. 61.

черния файтон, розовите панделки на камшика и облачето прах, вдигнато от хлапака, успял с ловък скок да напусне навреме безплатното си превозно средство. Тоят неуморен поглед зафиксирва продавачи на кифли и гевреци с табла на главите и трикраки омазнени стойки под мишниците, бозаджии с влажни гюмове и с чаши, които дрънчат в зелените тенекиени поставки, препасани на поясите им, ръждясалата марка на просяка, неговите мъртви орбити, отразили мътния слюден блясък на купищата люспи пред рибарниците, и четките, от усърдието на които се ражда непоносимо черната лъскавина на стражарския ботуш. . . Оттук, прехвърлил моста на открития градски канал, ти стигаш до онова, което в родния ти град наричат „Битпазар.“

В безредни купове, сред праха на площада, в мръсни бараки, в зловещи изби тук ти можеш да намериш обувца, току-що свалени от крака на стопанина им, завивки, още не изгубили топлината на детските тела, отъркани палта, продънени легла, олющени маси и скринове, вещи, които носят печата на отчаяние, мъка и безизходност.⁷

Ето го родния му град. Той ми признаваше, че се „движи винаги по улиците на своята младост“. Иван Пейчев обичаше Калофер, Несебър и Созопол, а за Шумен говореше рядко, защото ненавиждаше въздуха, който е дишал. Но миналото съществува понякога в съзнанието ни с голяма осезаемост. И в това минало не всичко е болка или ненавист. Така беше и при Иван Пейчев. Ако той мразеше предишния Шумен заради стражарското синьо, което се набиваше в очите му, той го обичаше заради Август Попов, който му е преподавал уроците по революция. Ако той мразеше града заради нещастията, които го бяха сполетели, той го обичаше заради театралната трупа, в която беше играл, заради книгите на читалището, заради първите любовни трепети. А нали и първите си опити в поезията е направил в тоя град. Иван Пейчев не забрави едно литературно четене, което организирал с приятели, за да спечелят пари. . .

Здравко Петров пише в „Поетът, който не стана моряк“: „Тоя град на възрожденски традиции се беше превърнал по времето на фашизма в мрачно гнездо на убийци. На тоя фон на дюкянджии и наперени царски офицери той беше като някакво екзотично цвете.“⁸ Сравнението е безсъмнено хубаво, но да си представим как е зъзнела душата на поета. Екзотичните цветя трудно се аклиматизират или умират. С Иван Пейчев не стана нито едното, нито другото. Силата на неговия порив му е вдъхвала кураж. С една завидна целеустременост той е търсел спасителния пристан, за да го намери в театъра на Роза Попова и Чичо Стоян, в читалищната библиотека на Стефан Станчев, сред избраните приятели, които са го разбирали удивително добре, защото са били като него. Вече след смъртта на поета аз се срещнах с някои от тях и бях поразен от вътрешното им излъчване, което ми напомняше за Иван Пейчев. Здравко Недев и Любен Петков, връстници на поета, през целия си живот бяха съхранили безкористното и артистичното, оная чиста задуховност при общуването с близкия, идваща от годините на Иван Пейчевата младост. Когато видях тия хора, изпитах близостта, която поетът искаше да се задържи. Здравко Недев и Любен Петков бяха живели и в София. Те ми разказваха за разходките си в Борисовата градина, когато Пейчев речитирал стихове на Маяковски. Любен Петков ми разправяше за Вутимски, а Здравко Недев — за първото идване на Пейчев в София през декември 1939 г. Спомени ми разказа и Коста Цонев. Той го виждал да къса стиховете си, недоволен от постигнатото. Стихотворението „Досада“ Иван Пейчев написал върху корицата на списание „Прометей“, излизало в София. Веднъж Здравко Недев организирал своя изложба в читалище „Доб-

⁷ Иван Пейчев. Улиците на нашата младост. — Литературен фронт, бр. 2, 13 дек. 1955.

⁸ Литературен фронт, бр. 29, 15 юли 1976.

ри Войников“. Иван Пейчев открил изложбата, а Коста Цонев стоял на касата. Успели да продадат една картина и тутакси се настанили в кръчмата „Глиган“ при бай Митьо, някъде до кино „Одеон“.

Ако търсим измеренията на романтичното и бохемското, ще ги намерим в много епизоди. За предпоставената теза се намират лесно доказателства. Такова е нощното събиране на шуменските гробища, където се пие евтино вино и Пейчев рецитира стихотворението си „Гробарят“.⁹ Но колко струват тия доказателства за „бохемата“ от Шумен, който в края на живота си беше казал за своето далечно минало: „Имаше само една трагедия. . .“ Ако бохемството е безгрижие, рециталът на гробището, честите позовавания на Омар Хайям и въобще постъпките на Пейчев, които намиришват на бохемство и декадентство, са предизвикани от антипода на безгрижието. Те се дължат на мъка, стигаща и до отчаянието. Дължат се на извисената му мечтателност в едно апатично общество. Дължат се на онова раздвоение, за което споменах. И в никакъв случай не са предизвикани от каприза да се набиеш в очите на другите, за да те признаят за оригинален. През късната есен на 1942 г. Иван Пейчев пише на Антон Куманов: „Тази вечер по улиците ще заскита един уморен и смъртно пиян човек. Снегът ще танцува пред очите му, фенерите ще му кимат приятелски и той ще мъкне под носа си някаква пиянска цинична песен и ще се усмихва на себе си във витрините. Ще има много сребърни звезди по паважа, ще има много сребърна светлина в прозорците и ще бъде безумно весело.“¹⁰ Цитираните редове сякаш опровергават схващането ми за мнимото, несъществуващото бохемство и декадентство на Пейчев. Те ни отправят директно към негови ранни стихотворения, характеризиращи се с подобна емоционална атмосфера и заради които поетът е бил обвиняван в упадъчност. Стиховете са едно, писмото е друго нещо, а истината и за двете е, че само който не познава духа на поколението, литературния и битовия жаргон на Вутимски, Куманов, Пейчев и другите, които са се събирали в софийската „Трявна“, той ще поддържа твърдението за упадъчното при младия поет. Декадентските интонации в част от ранната му лирика, както и в запазеното от неговата кореспонденция, са въпрос на езикова, на стилова поза. Те са артистична игра с думите и стиха, доколкото Пейчев иска да изрази пред себе си и приятелите своя нонконформизъм. Поетът е провокирал на стилово, емоционално и мисловно равнище ретроградните конвенции на буржоазния живот. Тия стихове не са печатани, Пейчев ги е писал за „вътрешна консумация“ и предварително е осъзнавал тяхната ограничена идейност. Когато Иван Пейчев е искал да бъде призоваващ, той пише стихотворения като „Септември“ и „Париж“. И още две думи за писмото до Куманов. Там се крие и друга истина. Защото изреченото от Пейчев е с жаргона на компанията, който преувеличава, но в случая драмата никак не е преувеличена. Разбираме го от края на писмото: „Действителността е неумолимо жестока и необятно гадна. За да се справим с нея, са необходими дързост, сила. . . Никого стихове.“ Писмото е от 24 ноември. През лятото на същата година са разстреляни Вапцаров, Антон Попов и Атанас Романов, с които Пейчев се е познавал. Отдавна е известно, че между него и Вапцаров е съществувало сърдечно приятелство. На другарите си в Шумен Пейчев е декламирал не само Омар Хайям, но и стихове от „Моторни песни“. За Иван Пейчев авторът на тая книга беше просто Моряка. Цитираното писмо ни подсказва за угнетеност на човек, който скърби. „Действителността е неумолимо жестока“ и защото през юли на съ-

⁹ Не можах да открия стихотворение с такова заглавие, но допускам, че става дума за стихотворението „Старинни картини в черно и синьо“.

¹⁰ Писмото се намира в архива на Ив. Пейчев.

¹¹ Ю л и я Б о г д а н о в а. Един пътър и нестроен разговор. — Вечерни новини, бр. 4742, 15 дек. 1966.

щата 1942 г. си е отишъл завинаги Моряка. Не бива да забравяме, че поетът, който беше написал стихотворенията „Досада“, „Скука“, „Сантиментално“, „Приказка за грош“ и „Гротеска“, е бил неизменно със своята драма, със своето раздвоение, с омразата си към режима и с умората, върхлитаща го от време на време. Ранният Иван Пейчев не подлежи на еднозначно тълкуване. Той е страдал заради Вутимски, който умира на следващата година. Той няма да забрави Вапцаров, за когото се беше произнесъл: „Светъл човек беше. . . чист като дъжд.“¹¹ Той помни изключването си от гимназията, изнурителната работа по строежите, обиските. А да си припомним и физическото му страдание, обидното прозвище на децата, престоят във варненския санаториум, когато трябва да е видял за първи път морето. От неговата майка разбрах, че като юноша направил опит да се отрови, защото никой не го обичал. В писмото си до Куманов той споделя с езика на омразата: „Най-красивото, най-трагичното и най-възторженото у човека не може и не бива да служи като средство за онанизъм на разните изискани мерзавци. Нито пък за разхлабително за ленивите им търбуси.“ Знаем кои са били мерзавците. Младият човек, изпитал ударите на живота, е оправдан за грубия си език. За да оцелее екзотичното цвете, обстоятелствата му дали остри шипове. Иван Пейчев ги запази до сетните си дни, бронираше по този начин нежността и благородството на своя вътрешен мир. Ругатните, които сипеше понякога, се раждаха в същия мечтателен ум, възпявал красотата на есенните здрачове. Аз познавах Иван Пейчев и не виждах в случая никакъв парадокс.

Колко много дължеше поетът на книгите! Принуден да прекъсне образованието си, той не се е примирил с орисията на безпросветения. В неговия живот хлябът е бил винаги на второ място, а първото е заемала страстта му към книгата. „Аз не помня точно годината, в която влязох за пръв път в читалище „Добри Войников“. Помня само свещения трепет, с който прекрачих прага на библиотеката и открих огромния, необятния свят на книгите.“ И по-нататък Иван Пейчев продължава: „През времето, когато нашият град замръкваше в неизвестността на обиските и блокадите и осъмваше със страшните вести „арестуван“, „осъден“, „разстрелян“, в картотеката на бай Стефан Станчев Маркс остана на буквата „М“, а Енгелс на буквата „Е“. И ако някой рошав, с окъсели ръкави на куртката гимназист му подадеше листче с номера на забранени книги, той без дума му даваше исканото и само погледът му, изморен от безсъние и мъка по затворения син, говореше човешки и топло: „Внимавай“. . .“¹² Излишно е да казвам, че Пейчев е усвоил написаното от двамата класици. Но в шуменското читалище бай Стефан му е давал и стиховете на Яворов и Дебелянов, на Траянов и Николай Лилиев. Тук Иван Пейчев открива и първата книга на Фурнаджиев. Тя го поразила и години по-късно Пейчев разправяше: „Той просто беше земята, всичко, в което аз живеях“. И друго ми рече за Фурнаджиев: „Той, поетът, е като корен. Той е някакъв босоног хлапак, който крачи из тая наша България и я усеща от пръстите си. И не му е приятно, но върви. Няма къде освен в своята земя. . . Аз на времето мечтаех да напиша една статия за него — „Бос по калта“. Подобно беше и преклонението му към Йордан Йовков, породило се през същите години: „Знаеш ли как се чете Йовков? Когато ти е най-тъжно, го отваряш и намиращ почва. Йовков е едно уникално явление в нашата литература. И не само в нашата, в световната“.

Лирическото у Пейчев е причина за отколешните му предпочитания към света на Дебелянов и на Лилиев. Една вечер той ми декламира стихове от „Птици в нощта“ и после каза: „Мен винаги са ме обвинявали неслучайно в старомодност. Аз обичах Лилиев.“

¹² Иван Пейчев. Улиците на нашата младост. — Литературен фронт, бр. 2, 13 декември 1955.

В периода на своето формиране Пейчев е препрочитал и Смирненски. Неговото влияние усещаме в „Септември“ и „Париж“. Авторът на „Йохан“ и „Зимни вечери“ е заемал място в живота на поета. В архива му открих черновата на доклад за Смирненски, написан в Димитровград. Иван Пейчев е бил там през 1949 г.

Пристигайки в София, Пейчев си оставил куфара при Александър Вутимски. Още същата вечер между двамата пламнал разговор за поезията. Вутимски разпалено коментирал достойнствата на Далчевата поезия, а Пейчев упорито държал на „своя“ Яворов. Минало време и Пейчев прочел Далчев, за да го приеме безрезервно. Разбира се, че помогнала агитацията на Вутимски, но тя нямало да бъде ефективна, ако Пейчев сам не се убедил в значимостта на Далчевата поезия, в нейната мисловна дълбочина. Мисля, че за разлика от повечето поети на поколението, изпитали влиянието на Далчев, Иван Пейчев остава настрана. Друга е нагласата му. И независимо от това той отреждаше на Далчев едно от първите места в българската поезия. В минути на скръб Пейчев речитираше Далчев и най-често завършека на „Съдба“:

Годишите растат и те затварят,
и те зазичдат в твойта самота,
врази ти стават старите другари
и опустява медлено света.

Иван Пейчев се дразнеше, че говорят за някои сходства между него и Вутимски. Аз го разбирах добре, но истината е, че по своята образност ранната му лирика ни подсеща за написаното от Александър Вутимски. Поетът, който пресътвори краткия си живот в трагична изповед с неподражаема въздействителност, е допаднал много на Пейчев. Не твърдя, че той му е подражавал съзнателно, защото неговата гордост нямаше да му позволи. И все пак влиянието се чувства. Но сходните лирически интонации, както и самите образи—намирам обяснение и на друго равнище. Имам предвид поезията на „прокълнатите“, стиховете на Блок и неколцина автори, упражнили въздействие върху двамата. При своите бягства до София Пейчев е бил неизменно в компанията на хора от поколението. А ние знаем, че общото в бита и въздуха на една формация обуславя някои общи мисловни и емоционални състояния. То предполага и сходства в образите, за което споменах. Ако здрачовете, фенерите, есента, комините и самотата откриваме в стиховете на Вутимски и Пейчев, самоиронията и словесното предизвикателство в някои творби на Богомил Райнов са почти същите, както и в стиховете на Пейчев. Разгърнете книгата на Райнов, която излиза през 1941 г. („Стихотворения“), и прочетете тия два куплета от „Автобиография“:

Със лигава уста до теб друг плаче,
за рамото те дърпа и разправя
със хълцане: „Излъга ме, обаче
и аз ще ѝ разплача вярата!“

Във ъгъла котакът черен дреме,
хармониката е в калъп завита,
шишетата, по рафта наредени,
стоят със прах покрити.

А сега да си припомним и два куплета от стихотворението на Пейчев, озаглавено „Послание“:

Днес плюл на всякакво приличие,
ругая с глас, че не можах

един единствен път „обичам те“
поне на сън да промълвя.

Сега във прах и повторение
света без лирика скърби.

Сърцата висят по антените,
душите в локвите с бензин.

Речникът и ритмът, предизвикателствата и внушаваното чувство за независимост на собственото „аз“ спрямо тогавашния свят доближават стиховете на Пейчев до Богомил Райнов, какъвто го познаваме от книгите му преди Девети. Факт е, че ранната му лирика се е възприемала радушно от поколението. Иван Пейчев си спомняше отделни стихове. Той беше обичал поезията на Райнов. Днес няма съмнение, че Пейчев е възприел по нещо от него и Вутимски. Но то е станало несъзнателно, поне така си мисля аз. Въпросът за ранните влияния, оказали въздействие върху Пейчев, не е маловажен. Той е спирал вниманието на автори, изследвали творчеството му. Оформило се е мнението, че за разлика от Вутимски, Александър Геров, Богомил Райнов и Валери Петров подражателността при Пейчев била най-изявена. Но да не забравим за силното влияние, на което са били подложени и други от поколението. В това отношение избягвам знака на равенството, тъй като говорим за човешки индивидуалности. Степента на упражнено въздействие върху ранното им творчество е различна. Ако Вутимски усвоява уроците на Далчев и бързо постигна своята самобитност, при Иван Пейчев обособяването на лирическия му глас продължава по-дълго. Но важното е, че въпреки всичко у Пейчев са усещали родения поет. И някои стихове, и цялостното му поведение са подсказвали, че той може да търпи само сладкото насилие на музата. До сетния си час Пейчев остана обречен на поезията. Той презираше графоманите и маниаците, чието словоблудство хвърля сянка над българската поетична реч. В минути на крайна самовискателност той беше готов да се отрече едва ли не от цялата си лирика, защото критериите му бяха високи. Като рецитираше с мъжествения си глас стихове на Ботев, той спираше внезапно и казваше: „За съжаление аз съм далеч от тоя строй на мислене и на логика. Знам, че у мен светът се явява много усложнен. В гениалния поет той е ясен, категоричен, безусловен.“ Иван Пейчев се упрекуваше с безпоощадност, която притаяваше дъха ми. Измъчваха го съмнения, че се повтарял. Начинът, по който се ругаеше, разкриваше какво значи да обичаш поезията и да си безкрайно честен към нея. Като си го представям в подобен момент, аз мисля за съмнителната обреченост на някои автори, които спечелиха и слава. Но те не могат да произнесат онова, което казваше Иван Пейчев: „Писането на стихове е по-неизлечимо от рак.“ Христо Фотев е прав: „Ние можем да харесваме и да не харесваме неговите стихотворения, но ние не можем да не почувствуваме достоверността им, мястото им в пространството“¹³. Иван Пейчев постигна тия достойнства, защото не измени на себе си, както и на поезията, което е същото.

За разлика от своите събратя от поколението Пейчев не отпечата нито едно стихотворение в софийските списания. Той не издаде книга, както направиха Ханчев, Богомил Райнов, Александър Геров и Божидар Божилов. От писмо до Антон Куманов, което намерих в архива на поета, разбирам, че е ставало дума за подготвянето на стихосбирка. Писмото е от 14 август 1941 г., а книга му беше издадена чак през 1948 г. Върху литературния сборник „Зимна тетрадка“, излязъл през 1940 г., е отбелязано името на поета, но липсва негово произве-

¹³ Христо Фотев. Слово за Иван Пейчев. — Море. Литературно-художествен алманах. Бургас, 1981, кн. 2, с. 61.

дение. Възможно е да се дължи на цензурата. И така, до победата на Девети септември Пейчев е печатал всъщност само в провинциалните вестници „Шуменска поща“ и „Литературен ек“, но стихотворенията му едва ли са направили впечатление. Какви са причините за мълчанието на поета? Вече са изказвани предположения, които звучат приемливо. По идейни съображения Пейчев се е въздържал да праща до „Златорог“, въпреки че там са публикували Геров и Богомил Райнов, да не говорим за Вутимски, който се утвърждава при Владимир Василев. Но според мен има и друго. Нали са го виждали да къса стиховете си. Той е бил недоволен, трудно му е било да се примири с резултат, който не го удовлетворява напълно. Като познаваме неговия характер, лесно ще си обясним тая постъпка. Чужд на суетата, Иван Пейчев не се е блазил да си види името в някой вестник. И ако той се претрашавал на два пъти (през 1939 и през 1943) да публикува, това е чиста случайност. Има и друго. Знаем, че поетът не беше от продуктивните. Изповеден като нагласа, той не искаше да пише върху теми, които не са го ангажирали трайно. Вярно е, че се беше опитвал, но, претърпял неуспех, Пейчев не допусна повече компромиси. Нямаше ли вдъхновение, поетът мълчеше. „Дните на мълчание, сподели ми той, в никакъв случай не гарантират нищо освен един загубени дни на мълчание, за които човек на моите години би могъл дори да съжалява. . . Но какво пък всъщност би могла да гарантира една досадна, вечно повтаряща се и винаги неумолима бърбривост. По-добре от време на време да мълчим, отколкото непрекъснато да дрънкаме глупости.“ Многозначителна е тая мисъл. Нейният завършек ме подсеща за един от Далчевите фрагменти, където се казваше, че въздържанието и в литературата е добродетел. Но думите на Пейчев са и друго потвърждение на високата му самовзискателност. Те ни показват още веднъж, че поетът можеше да пише само за преживяното. А що се отнася до неучастието му в периодиката, нека да се върнем към писмото до Куманов. Жестоката действителност беше издигнала борбата в степен на единствена алтернатива. И тогава Пейчев не е отричал поезията като призивно средство, той също е автор на революционни стихове, но за да произнесе онова „Никога стихове“, означава, че наистина е поставял борбата над всичко. Ако е живял по-дълго в София, доста обстоятелства са щели да му помогнат. Не изключвам възможността, че някоя сутрин Иван Пейчев е могъл да се събуди със собствена стихосбирка. Но далеч от своите събрания в поезията, за да ги вижда рядко и да мисли често за тях, разбрал, че в един провинциален град всичко става по-трудно, Пейчев сякаш е загубвал куража си. Предполагам, че в подобен час е писал на Куманов. Угнетен от спомени и непрекъснато преследван от нагlostта на стражарското синьо, той се е подчинявал на безграничната си ненавист към действителността. И заради тая ненавист е произнасял думите: „Никога стихове.“ Очевидно е, че различните предположения притежават убедителност. Няма го поетът, за да се произнесе окончателно, но и сега сме близко до истината.

Нека да спрем вниманието си на един друг въпрос. Точният му отговор е отдавна известен. Днес надали някой щеше да знае името му, ако Пейчев беше умрял или престанал да пише около Девети. Ако това се случеше с Александър Геров и Богомил Райнов, те щяха да попаднат в изследванията на литературните историци, защото са имали книги и критиката своевременно ги е забелязала. Хубавите стихове и част от поемите, които Валери Петров е преиздавал неведнъж, бяха написани от него също преди 1944 г. Кolkото и да са незрели първите стихосбирки на Веселин Ханчев и Божидар Божилов, появили се пак преди Девети септември, и те са някакъв литературен факт, който щеше да привлече нечие внимание. Александър Вутимски не издаде книга, но стиховете му го бяха направили още тогава известен, да не говорим, че неговото творчество при никакви обстоятелства не можеше да изпадне от историята на литературата.

А Иван Пейчев, най-възрастният от поколението, щеше да си остане автор на няколко стихотворения, отпечатани в провинцията. Непоместените, както и се случи, щяха да събират прах в таваните и мазите. Най-доброто, на което можеше да разчита Пейчев, щеше да бъде нечий спомен за онова време. Такава е посмъртната участ на Антон Куманов, една интересна личност в поколението. Благодарение на Богомил Райнов името на Куманов стана известно, а после попадна и в други книги. За Куманов вече се знае, но той няма място в литературата. Младият Пейчев е писал несравнимо повече, пък и в качествено отношение стиховете му не могат да се сравняват с ученическите публикации на Куманов. И не само защото единият е правел началните си опити в поезията, а другият в немерената реч. И все пак Пейчев щеше да остане без място в нашата литература. Най-високото му постижение са „Париж“ и „Септември“. Допускам и минималната възможност да се намерят още няколко стихотворения на същото равнище. Но с такъв литературен багаж той не можеше да остане в паметта на потомството. И ето че сега се говори за младостта на Иван Пейчев. Ако днес се интересуваме от ранния Пейчев, то е преди всичко заради късния. Авторът на „Досада“ и „Септември“ стана автор на „Далечно плаване“ и „Лаконично небе“, на пиесите „Всяка есенна вечер“ и „Ковачи на мълнии“. Преди години в архива му се намери негов драматургичен опит. Прелиствайки пожелателите листа на една тетрадка отпреди Девети, с изненада установих, че държа в ръцете си своеобразен вариант на „Всяка есенна вечер“, появила се през 1955 г. Когато с помощта на Радой Ралин открих вестника, отпечатал през 1939 г. няколко стихотворения на Пейчев, още веднъж се убедих, че всеки тръгва отнякъде. И че колкото и да отиде напред, както и да се промени с времето, той запазва нещо в себе си, което ни свързва с началото му. И аз обърнах внимание на младия Пейчев, защото специфичното за него се пренася и в истински зрелите му произведения. Подчертах, че у Иван Пейчев е налице отколешна привързаност към неговите полутонове на есенния здрач, изобщо на есента. Отколешна и неизменна, тя се усеща във всичко, което е написал поетът. Романтик и мечтател, предразположен много повече към елегичното, към миньорното, отколкото към мажорното, Пейчев е през целия си живот в границите на една почти непроменима емоционалност. Вярно е, че има и друг Иван Пейчев, изповядал суровата и гневна категоричност на стихотворения като „Омраза“, но доминиращото в неговия поетически натюрел е приглушената тоналност, както и меланхолично-изповедният глас, в който се усещат и сантиментални нотки. По тая причина говорим за известна близост между Александър Вутимски и Пейчев. Само че Вутимски изрази с драматизъм и изключителна художественост цялата бездна на страданието си. Без да бъде концептуален поет като Далчев, той не е чужд на мисловното, произтичащо от дълбоко му влечение към тайната на човешкия живот. Вутимски се наложи и като самотен поет на големия град. Той успя чрез реалитите на заобикалящия го свят да изрази въздействащо екзистенциалната драма на човека в една определена епоха. Всичко това го няма в ранните стихове на Пейчев, а късният Пейчев отдава предишните си предпочитания на емоцията за сметка на мисълта. Интелектуалното и финесът на неговата завладяваща мисъл се чувствуват най-вече в пиесите му. В своята лирика поетът беше до последния си ден художник, който изразяваше и мислите си чрез емоцията и нейните нюанси.

Да се убедим нагледно, че Иван Пейчев „пренесе“ в по-късното си творчество меланхоличната тоналност и немалко думи, които откриваме в ранните му стихове. Ето ви два куплета от „Дрезгавини“, поместено в „Шуменска поща“ през 1939 г.:

Пламват между ябълките диви
меланхолични сини кандила —

И се люшкат плахи, колебливи
в меката вечерна зрачина.

Ний стоим. Не чакаме да съмне.
Сетия вечер — вечна неж е тя.
А пред нас тревите полусънни
жадно чакат лунната роса.

В стихотворението „Септември“ младият Пейчев казваше: „Провлякъл мъглите и синьото злато /на есен пустинна в пустинна страна...“. А в началото на „Париж“ ще прочетем:

Когато тъмен мрак прибули
на Сена сънните води
и над готическите кули
небето звезден лик стаи,
Париж изтръпнал засява,
от мъртви светлини обляи,
и в скръбна гама прозвучават
камбаните на Нотър Дам.

На едно място в „Приказка за грош“ поетът се изповядваше:

Сега съм тъжен и привикнах
да бъда сам и непотребен.
Привикнах даже и със себе си
и никога не чакам никого.

В стихотворението „Отплуване“, поместено в книгата му „Далечно плаване“ (1962) ще прочетем за „сънното море“, за „самотни чайки“, за „покоя неподвижно светъл“ и „рибарите край мъртвата лагуна“, за една загадъчна „смътна далнина“. На подобни настроения, думи и образни сравнения се натъкваме в „Признание“ от същата стихосбирка: „изникват тъмни дървеса пред нас“, „в пустинята на сивия паваж“, „лунния седеф бледнее хладен“. Тук ще цитирам и едно четиристишие от „Елегия“, която се намира пак в „Далечно плаване“:

И тъй съм сам. Черней лесът окапал
и синкав дим се носи на звена
над изворите, гдето есента
е угасила златния си факел.

Примерите взех произволно. Удивителни са сходствата. Тъгата и носталгията, чувството, че непременно трябва да прехвърлиш хоризонта на своите мечти и страшното усещане, че в тоя свят на преходност е трудно да се постигне истинското щастие — всичко това е сложило отпечатък върху десетки стихотворения, писани в най-различни години.

Някога, още през 1941 г., Антон Куманов му беше казал: „Цената е в пътя, който се поема, не в точния образ на извършеното. Победата е повече в пътя, който се поема и по-малко в извършеното по тоя път, макар че и второто е необходим елемент на победата.“¹⁴ Своя път в поезията Иван Пейчев избра още твърде млад. С пословична вярност, която му е донесла радост и много огорчения, той го следваше докрая. Възпитан в традицията на интимно-изповедното начало, Пейчев не е страдал от предрасъдъци. Обикнал словесното изящество на символистите, той не се раздели с лексиката, която напомня за откошелните му пристрастия. Но Пейчев ги беше обикнал и заради тях-

¹⁴ В писмо до Иван Пейчев, което се пази в архива на поета.

ната съкровена изповедност, която напълно отговаря на душевния му строй. Само че поетът не се превърна в закъснял епигон на един преодолян етап, а постигна вътрешен синтез между усвоеното от символистите и реализма, който беше избрал за своя естетическа платформа. Така се роди една задушевно-лирика, романтически обогатена и психологически богата на много нюанси. Цената на тоя път е била висока. Знаем, че са го упреждали в неизживени увлечения, изтъквали са неговия неукрепнал реализъм, а не бяха ли „Септември“ и „Париж“ израз на революционна вяра в бъдещето въпреки лексикалните навици от друго време? Изследвайки ранното творчество на поколението, Максим Наимович отбелязва: „Обичаш Яворов, а откриваш, че неговата музикалност просто ти е чужда. Разбираш, че никога няма да те привлече ефирната лиричност на Николай Лилиев.“¹⁵ Но ето че при Иван Пейчев случаят е особен. Той действително е привлечен от Яворов, Дебелянов и Лилиев, а „ефирната лиричност“ на последния е била негова цел. Даже в „Далечно плаване“ има едно четиристишие, от което намира гласът на Лилиев:

Този пролетен дъжд, зашумял
неочаквано звънко във мрака,
тъмнината той сякаш разся
и със блясък окъпа листата.

(„Дъжд“)

Но прочетете цялото стихотворение и ще почувствувате, че то е иванпейчевско. Така стигнахме до важната истина, че независимо от влиянията в най-хубавото от неговото творчество се откроява силно лирическо своеобразие. Дарованието на Пейчев му е гарантирало самобитност, без която нямаше да запомним физиономията на поета. Есента и морето в стиховете му са интерпретация на самостоятелна лирическа индивидуалност. Носталгията и самотата, усещани в „Лаконично небе“, притежават неповторимостта на ония преживявания, които само Иван Пейчев беше изпитал в малката калоферска къща до реката. Прав е Здравко Петров, когато го изтъква като „поет на тънки лирически настроения, на свидни човешки емоции, на деликатни намеци.“¹⁶ Всичко това е разкрито с един специфичен почерк. А да не забравяме, че много от стиховете в „Далечно плаване“ и „Лаконично небе“ са написани във време, което не изобилствуваше от подобна поезия. Разговорът за смисъла и характера на интимната лирика се проведе след появата на сътвореното в тия книги!

През 1941 г. Куманов го е посветвал да премахне „тая махмурлийска беглост на израза“ и да изрази „преживяванията на героя по-подробно“¹⁷. Не знам за кое стихотворение е ставало дума, но тая „махмурлийска беглост“ е наистина характерна за Пейчев. Усещаме я в ранните му лирически произведения, тя допринася най-много за елегично-присмехулната им тоналност. Ще наблегна отново, че при Иван Пейчев изказът е съзнателно огрубен и шокиращ. Тия стихотворения са далече от „ефирната лиричност“ на „неговия“ Николай Лилиев. Тяхното предназначение е било да разкрият социалното и моралното икономическо на поета. Стихотворенията звучат изповедно, но Пейчев не говори само от свое име. Неговото намерение е да ни срещне с мировъзрението на определен тип млади хора от едно артистично съсловие, което напомня за Димчовото поколение. Но съществената разлика се дължи на епохата, твърде различна от довоенните години на Дебелянов и неговите приятели. Общото се представя от дълбоката антибуржоазност на двете генерации и от тяхното безкористно обичане на изкуството. Но епохата, през която беше живял младият

¹⁵ Максим Наимович. Срещи с поезията. С., 1971, с. 36.

¹⁶ З. Петров. Моят свят, с. 163.

¹⁷ В цитираното писмо на А. Куманов до Ив. Пейчев.

Пейчев, многократно умножи причините за душевната депресия. Едно своеобразно средство против нея са били и стиховете му. Какъв ни се представя героят на тия стихотворения? В неговото отношение към живота има нещо от внушенията на Омар Хайям, но сътвореното от легендарния поет на виното издава едно изначално жизнелюбие, което не е типично за героя на Иван-Пейчевите стихотворения. Обхванат от мрачни предчувствия, в плен на песимизъм, който често го спохожда, той прикрива своята уязвимост с ирония и безразличие, което е съвсем привидно, защото и Пейчев, и неговите приятели никога не са били истински безразлични. Ако не разберем това, надали ще изтъкуваме правилно стиховете му: „с хлапашките идилии отдавна съм на чисто,/ отдавна ми е все едно къде съм и какво съм“ („Досада“). Същото се отнася и за едно четиристишие от „Гротеска“:

Като крадец подслушвам през прозореца
шумът на неспокойния площад
и колко чужди ми изглеждат хората,
и колко жалък им се струвам аз . . .

Превратно ще бъде осмислено и казаното в „Скука“:

Омраза, обич, творчество, труд, слава,
а после мухъл, червеи и прах —
ний всичко ще простим и ще забравим
язвителния смях на вечността.

Времето го сблъска с невиджана инфлация на моралните стойности. За разлика от Вутимски той е имал повече съпротивителни сили. А Пейчев не се отказва и от революционните идеи, които го окриляха. Но епохата е принуждавала и по-калени хора да изгубват самообладанието си. Сигурно и с Пейчев се е случвало, но той е стоял нащрек, въпреки че стихотворенията сякаш ни доказват обратното. Вутимски беше писал, че е чужд на себе си, а Иван Пейчев казваше в „Гротеска“:

Единствен календара постоянства
да проверява с разните си дати
истинността на мойто съществуване . . .

Но Вутимски действително изпита жестоките изпитания на отчуждението. Умората го събори преждевременно и той пусна щорите, които го скриваха от непоносимата бруталност на тогавашния свят. Поетът устреми поглед към безсмъртния кръговрат в природата, за да потърси утеха в нейната мъдрост. Пейчев не се предаваше. Каквото и да казваше, то е мимолетен израз на състояния, които нямат превес в душата му. В стихотворението „Скука“ поетът твърдеше:

Отдавна знам лакейството във стихове
и подлостта, набрана с едър шрифт,
разбрах, че зад любезната усмивка
запловката предателска се крий.
Затуй не съм превивал гръб изтънчено,
изключим ли познатия фенер,
и плюя на бакалското безсмъртие,
на радостта в бакалския тефтер.

Гняв и презрение се чувствуват тук, усещаме и волята да не отстъпиш пред фалшивите скрижали на едно общество, което издигаше личното благополучие като най-сигурен критерий. Когато героят на тия стихове не издържаше

повече на своите напрежения, защото и омразата изтощава, той бягаше в „синята тишина“ на таванската си стая. И тук, пълновластен господар на своите мечти за един друг свят, той намираще търсения покой. Ако някой грубиян се вмъкне без почукване, героят на Иван Пейчев щеше да го изрита с „песните на веселите негри“ („Досада“). Спомнете си за Вутимски, който беше написал „Седемте пияни негри“. Колко преплетени са били пътищата на поколението! Сходна участ, общи настроения, взаимни влияния и неизменния стоицизъм, с който са пренебрегвали бакалския морал на филистерите. Иван Пейчев не само определя тишината с любимия цвят на Вутимски, но в едно стихотворение („Старинни картини в черно и синьо“) „въвежда“ и „синьото момче“ от лириката на своя приятел. Когато говорим за антиконформистките настроения у Пейчев, за изпепеляващата го омраза към буржоазията, трябва да си припомним и за Антон Куманов. Очевидно той е упражнил влиянието си не само върху Вутимски.¹⁸

В „Моят свят“ Здравко Петров ни връща към първите дни след Девети септември, когато „Иван Пейчев се подвизаваше по ремсовите и общоградските събрания“. „Даже на едно събрание, пише авторът на книгата, в качеството си на милиционер и поет, прочете своята балада за Септемврийското въстание. Сега Ив. Пейчев беше излязъл от атмосферата на „подполие“, свързано с тъга по Вапцаров, на слушане последните съобщения на Совинформбюро, на речитиране поемата си „Лешоядите“, написана с блоковски интонации; там той говори срещу „пияните хусари на Хитлер.“¹⁹

Случи ми се да открия поемата в неговия архив. Не твърдя, че тя има художествените достойнства на „Септември“, но за нас са от значение всички свидетелства за поетическите търсения на Пейчев. За разлика от повечето му ранни произведения, където той упорито се придържа към римуваното четиристишие, в „Лешоядите“ стихът е свободен. Очевидно тая форма е отговаряла на съдържанието и цялостния замисъл на поемата. Емоционалният градус е извънредно висок. Стиховете са заредени с безгранична омраза, натрупана в продължение на години. Пейчев заклемява с гневния си глас престъпленията на хитлеризма. Патосът на поемата не остава самоцелен, защото се разчита и на атакуващата мисъл, която доказва историческата несъстоятелност на този мракобеснически период в летописа на Германия и човечеството.

Колкото до „Септември“ и „Париж“, стихотворенията и днес са въздействащи. Иван Пейчев ги поместваше редовно в книгите си не само защото му напомняха за неговата младост, а тъй като наистина са безспорен успех. В „Септември“ има нещо пророческо. Като беше писал за въстанието от 1923 г., поетът предричаше с увереност, че „нов и последен Септември израства/ от Дунав до гордия снежен Пирин“.

Иван Пейчев доживя до новия Септември. Онова, за което беше мечтал, най-сетне дойде. Забравил за изреченото в „Досада“ и „Приказка за грош“, в топли есенни дни на 1944 г. той е вървял горд по улиците на Шумен. Започвала е другата половина на живота му. Тя щеше да му донесе радост и мъка, но тя щеше да бъде преди всичко време на израстването му в литературата. И време на признаването, към което никой поет не е бил равнодушен. В оная топла есен на 1944 г. започваше бъдещето на Иван Пейчев.

¹⁸ За Антон Куманов и влиянието му върху Вутимски пиша в книгата си „Александър Вутимски. Живот и творчество“. С., 1984.

¹⁹ З. Петров. Моят свят, с. 71.